

ROMAN

ölüler evinden anırlar

RUSÇA ASLINDAN ÇEVİRENİ: LETLA ŞENER

DÜNYA EDEBİYATI

dostoyevski

ÖLÜLER EVİNDEN ANILAR

Fyodor Dostoyevski

Dünya Roman - Öykü

TİMAŞ YAYINLARI | 3282
Dünya Edebiyatı Dizisi | 16

EDİTÖR

Ayşe Tuba Ayman

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

1. BASKI

Ocak 2014, İstanbul

3. BASKI

Eylül 2019, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-1309-8

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayinrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. Baha İş Merkezi
Avcılar/İstanbul

Telefon: (0212) 412 17 77

Matbaa Sertifika No: 44451

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

GİRİŞ

Sibirya'nın üçra bölgelerinde, bozkırların, dağların ya da balta girmemiş ormanların arasında, nüfusu bin, bilemediniz iki bini bulan kasabalar çıkar bazen karşınıza. Bunlar, biri merkezde biri de mezarlıkta olmak üzere iki kilisesiyle ve küçük, sade ahşap evleriyle bir kasabadan ziyade, Moskova çevresindeki köyleri hatırlatır. Bu kasabalarda nüfusun önemli kısmı bölge polis komiserleri, yargıçlar ve daha alt kademeli memurlardan oluşur genelde. Sibirya'da hava soğuktur, ama buna rağmen burada memur olmak güzeldir, insanı ısıtır. Liberal akımlarla ilgilenmeyen halk, zamanla kutsallaşan geleneklerine bağlı, sade bir hayat sürer. Halkıyla beraber Sibirya aristokrasisi rolünü üstlenen memurların arasında yerliler de vardır; yüksek maaşların, çifte seyahat harcırahlarının ve parlak bir gelecek umudunun cazibesine kapılarak St. Petersburg ve Moskova'dan gelenler de. Hayatın anlamını çözmeye becerisine sahip memurların hemen hepsi Sibirya'da kalıp kök salar. Zamanla bunun tatlı meyvelerini de toplarlar. Ancak akıllı bir karış havada olanlar çok geçmeden sıkılır ve kendilerine buraya neden geldiklerini sormaya başlarlar. Üç yıllık zorunlu hizmetin bitmesini sabırsızlıkla beklerler; ardından vakit kaybetmeden tayinlerini ister ve Sibirya'yla dalga geçerek evlerine dönerler. Aslında bu büyük bir hatadır, zira yalnızca mesleki açıdan değil, birçok yönden Sibirya'da keyifli bir hayat sürülebilir. Bir kere iklimi ve doğası harikadır; tüccarları zengin ve misafirperverdir, üstelik hali vakti yerinde birçok yabancı da vardır. Genç kızları gül gibi tazedir, son derece namuslu ve iyi eğitimidirler. Av hayvanları sokaklarda dolaşır, avcılarını gelip kendileri bulur adeta. Su gibi şampanya içilir burada. Havayar fevkaladedir. Bazı yerler bire on beş ürün verir... Sözün kısası,

kutsanmış topraklardır buralar. Yeter ki bundan nasıl yararlanacağını bilin. Sibiryalılar bunu iyi bilir...

Aleksandr Petroviç Goryançikov ile işte böyle sevimli, kendi kendine yeten, şirin halkının hatırasını her zaman kalbimde taşıyacağım kasabalardan birinde tanıştım. Rusya'da doğmuş soylu bir toprak sahibiydi. Karısını öldürmek suçundan hakkında ikinci sınıftan sürgün hükmü verilen Aleksandr Petroviç, on yıllık kürek cezasını tamamladıktan sonra ömrünün geri kalanını gözlerden irak, huzurlu bir şekilde K. kasabasında geçirmekteydi.

Aslında resmî olarak kasabanın dışındaki bir bölgeye kayıtlıydı, ancak kasabada yaşıyordu. Burada çocuklara ders vererek hayatını kazanıyordu. Sibiryâ'da sürgün öğretmenlere sık rastlanır ve onları kimse hor görmez. Bu öğretmenler genelde, hayatta bir yerlere gelmek için adeta zorunlu olan Fransızca öğretirler. Şayet onlar olmasaydı Sibiryâ'da Fransızcanın ne olduğunu kimse bilemezdi.

Aleksandr Petroviç'i ilk kez, saygın ve misafirperver eski bir memur olan İvan İvaniç Gvozdikov'un evinde görmüştüm. Farklı yaşlardaki beş genç kızı gelecek vaat ediyordu. Aleksandr Petroviç, kızlara haftada dört gün ders veriyor, ders başına otuz gümüş kapık alıyordu. Dış görünümü ilgimi çekmişti. Son derece solgun ve zayıf, ufak tefek biriydi. Henüz otuz beş yaşlarındaydı. Daima temiz ve düzgün giyinirdi. Bir şeyler anlattığınızda sabit bakışlarını üzerinden ayırmazdı. Her kelimenizi ciddiyetle tartarak, söylediklerinizi sanki ona bir bilmece soruyormuşsunuz, ağzından bir sır almak istiyormuşsunuz gibi dikkatle dinlerdi. Ardından kısa ve açık cevaplar verirdi; ancak öyle ölçülü konuşurdu ki nedense huzursuz hissederdiniz kendinizi; konuşma bittiğinde ise adeta memnun olurdunuz. İvan İvaniç'e bu adam hakkında sorular yönelttiğimde Aleksandr Petroviç'in düzgün ve ahlaklı bir hayat sürdürdüğünü, aksi halde kızlarına ders vermesinin mümkün olmayacağını söylemişti. Bununla birlikte aşırı derecede içine kapanık biri olduğunu, herkesten saklandığını, çok okumasına ve bilgi sahibi olmasına rağmen az konuştuğunu ve kendisiyle

sohbet etmenin bir hayli zor olduğunu öğrenmiştim. Kimileri Aleksandr Petroviç'in kesinlikle bir kaçık olduğunu, ancak bunu önemli bir kusur olarak görmediklerini, kasabanın birçok önde geleninin kendisine nazik davrandığını, Petroviç'in de dilekçe yazmak gibi işlerde onlara yardımcı olduğunu söylüyormuş. Rusya'da saygıdeğer akrabaları olduğu tahmin ediliyor, ancak sürgün edilmesinden sonra herkesle ilişkisini kestiği biliniyor-muş; yani adam kendi çıkarlarına göre davranan biri değilmiş. Son olarak kasabamızda herkes Aleksandr Petroviç'in hikâyesini, karısını evliliğinin ilk yılında kıskançlıktan öldürdüğünü ve yetkililere kendisinin teslim olduğunu (bu nedenle de cezasının hafifletildiğini) biliyor-muş. İnsanlar bu tür suçlara bir cinayetten ziyade bir talihsizlik olarak bakar ve suçlulara da merhamet duyar. Buna rağmen tuhaf adam inatla herkesten uzak duruyor, toplum içine sadece ders vermek için çıkıyordu.

Önceleri pek fark etmemiştim, ama neden bilmem, zamanla ilgimi çekti. Gizemli biriydi. Onunla sohbet etmek imkânsızdı. Elbette sorduğum sorulara cevap verirdi, hem de birinci vazifesi buymuş gibi görünürdü. Ancak cevaplarından sonra kendimde bir soru daha yöneltecek gücü bulamazdım, üstelik konuşmanın sonunda yüzünde ıstırap ve yorgunluk belirirdi. Hatırlıyorum da güzel bir yaz akşamı birlikte İvan İvaniç'in evinden dönerken Aleksandr Petroviç'i sigara içmek için evime çağırılmışım. Yüzünde öyle bir dehşet ifadesi belirmişti ki anlatmam mümkün değil; akli başından gitmiş gibiydi, hiçbir anlama gelmeyen birtakım sözler gevelemeye başladı ve ardından nefretle yüzüme bakarak aksi yöne doğru kaçtı. Şaşakaldım. O günden sonra her karşılaşmamızda bana korkuyla baktı. Ancak vazgeçmedim; onda beni çeken bir şeyler vardı.

Bir ay sonra, ortada hiçbir sebep yokken Goryançikov'a uğradım. Bu, tabii ki aptalca bir davranıştı. Goryançikov kasabanın diğer ucundaki bir evde oda kiralamıştı. Ev sahibesi, veremli kızı ile birlikte yaşayan küçük burjuva kesiminden yaşlı bir kadındı. Veremlinin on yaşlarında, şirin ve neşeli, evlilik dışı bir kız çocuğu

vardı. İçeri girdiğimde Aleksandr Petroviç küçük kıza okuma öğretiyordu. Beni görünce, sanki onu suçüstü yakalamışım gibi eli ayağına dolaştı. Aklı darmadağın oldu, oturduğu sandalyeden sıçradı ve gözlerini bana dikti. Nihayet oturduk. Bakışlarımı sanki gizli bir mana taşıyorlarmış gibi dikkatle izliyordu. Deliliğe varan bir kuşku içindeydi. Yüzüme ‘Ne zaman çekip gideceksin acaba?’ der gibi bir öfkeyle bakıyordu. Kasabamızdan ve son havadislerden bahsetmeye başladım; o ise susuyor, sinirli sinirli gülümsüyordu. Herkesin bildiği sıradan kasaba haberlerini bilmediği gibi, belli ki bunlarla ilgilenmiyordu da.

Ardından yaşadığımız bölgeden ve buranın ihtiyaçlarından söz açtım. Sessizce dinledi; öylesine tuhaf bakıyordu ki konuşmaya başladığıma pişman oldum. Bu arada neredeyse ilgisini uyandıracaktım. Postadan alıp yanımda getirdiğim, henüz sayfaları bile kesilmemiş kitap ve dergileri kendisine vermeyi teklif ettiğimde hevesle baktı, ancak hemen vazgeçti ve okumak için vakti olmadığını söyleyerek teklifimi reddetti. Vedalaşıp kalktım. Nihayet dışarı çıktığımda üstümden ağır bir yük kalkmış gibi hissediyordum. Hayatta en önemli amacı insanlardan uzak durmak olan bir adamı rahatsız etmek aptalca ve düşüncesizce bir davranıştı. Utanmıştım. Ama yapılacak bir şey yoktu, olan olmuştu. Kasabalıların bu adamın çok okuduğu yolundaki söylentileri büyük ihtimalle doğru değildi, çünkü odasında neredeyse hiç kitap görmemiştim. Yine de birkaç kez, gece çok geç saatlerde evinin önünden geçerken pencerelerinden dışarı ışık sızdığını görmüştüm. Şafak sökene kadar ne yapıyordu? Yazıyor muydu acaba? Eğer öyleyse ne yazıyordu?

Derken kasabamızdan üç ay kadar uzaklaşmam gerekti. Geri döndüğümde kış başlamıştı. Aleksandr Petroviç’in sonbaharda öldüğünü öğrendim. Tek başına ölmüş, bir kere olsun doktor çağırmamış. Kasabada çoktan unutulmuştu bile. Odası boş duruyordu. Ev sahibesi ile yakınlık kurdum. Kiracısının günlerini nasıl geçirdiğini, bir şeyler yazıp yazmadığını öğrenmek isti-

yordum. Kadın yirmi kapık karşılığında Petroviç'ten kalan bir sepet dolusu kâğıdı getirdi, iki defteri de attığını itiraf etti. Aksi ve suskun bir kadındı ev sahibesi, ondan bir şeyler öğrenmek mümkün değildi. Bana kiracısı hakkında bilmediğim hiçbir şey söylemedi. Dediğine göre Aleksandr Petroviç'in hiçbir uğraşı yokmuş; eline ne bir kitap ne de kalem alıyormuş. Yaptığı tek şey, bütün gece odasının içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmış; bazen de kendi kendine konuşuyormuş. Ayrıca kadının torununu çok severmiş, adının Katya olduğunu öğrendikten sonra çocuğa daha da şefkatle davranmaya başlamış. Her yıl Aziz Katerina gününde kilisede matem ayinine katılmış. Misafirlerle hiç tahammülü yokmuş, odasından yalnızca ders vermek için çıkarmış. Haftada bir odasını toplamaya gelen ev sahibesine bile kuşku dolu gözlerle bakarmış. Üç yıl boyunca yaşlı kadınla neredeyse tek kelime bile konuşmamış.

Katya'ya, öğretmenini hatırlayıp hatırlamadığını sordum. Sessizce bana baktı, sonra duvara dönüp ağlamaya başladı. Bu adam bir kişiye olsun kendini sevdirmeyi bilmişti demek. Kâğıtları eve götürdüm ve bütün gün karıştırdım. Bunların dörtte üçü öğrencilerinin güzel yazı ödevleri ve ıvır zıvırdı. Ancak aralarında ufacık harflerle yazılmış, bir hayli kalın bir defter vardı; yarım bırakılmış, muhtemelen yazarın kendisi tarafından bile unutulmuştu. İçinde bazı kopukluklar olsa da Aleksandr Petroviç'in çektiği on yıllık kürek cezasının hikâyesiydi bu. Anlatılanlara yer yer çarpık, sinirli bir el yazısıyla karalanmış tuhaf ve korkunç anılar karışıyordu. Sanki baskı altında yazılmışlardı. Bu parçaları defalarca okudum. Kuşkusuz bir delilik anında yazılmışlardı. Ancak kürek mahkûmiyetiyle ilgili anılar bana ilginç geldi. Müsveddelerin bir yerinde yazar bunlara "Ölümler Evinden Anılar" başlığını vermişti. Hiç tanımadığım bu dünya, bazı tuhaf gerçekler, yolunu kaybetmiş bu insanlara dair gözlemler beni etkiledi ve yer yer merakla okudum. Tabii yanılıyor da olabilirim. Misal oluşturmaları amacıyla iki üç bölüm seçtim, kararı okurlar versin...

I. ÖLÜLER EVİ

Hapishanemiz kalenin ucunda, tabyaların hemen yanındadır.

Bazen bir şeyler görmek umuduyla çitin çatlaklarından Tanrı'nın yarattığı dünyaya bakarsınız. Ancak gördüğünüz, bir parça gökyüzü ve yabani otlarla kaplı, yüksek toprak tabyalardır. Surların üzerinde gece gündüz nöbetçiler gidip gelir. Seneler geçeceğini ve aynı çitin aynı çatlağından bakıp aynı tabyaları, aynı surları ve aynı nöbetçileri göreceğinizi düşünürsünüz. Ve tabii aynı küçücük gökyüzü parçasına bakacağınızı, hapishanenin üzerinde yükselene değil, uzak ve hür, diğer gökyüzüne...

Hapishanenin dış duvarı, toprağa derinlemesine, birbirine bitişik çakılmış, çapraz kalaslarla güçlendirilmiş ve tepeleri sivriltilmiş uzun kazıklardan tahta bir perde biçimindedir. İçinde iki yüz adım uzunluğunda ve yüz elli adım genişliğinde altıgen biçiminde geniş bir avlu yer alır. Tahta perdenin bir yanında hep kapalı duran bir kapı vardır; yalnızca mahkûmlar çalışmaya gönderildiğinde açılır. Günün her saatinde önünde nöbetçiler durur. Bu kapının ardında insanların yaşadığı aydınlık, hür bir dünya vardır. Ama tahta perdenin bu tarafındakiler için o dünya yalnızca bir masaldır. Burada bambaşka, kendi kanunları, ahlak ve âdetleriyle hiçbir yere benzemeyen bir âlem vardır. Yaşayan ölülerin evidir burası. Size tarif etmeye koyduğum, işte bu dünyadır.

Geniş avlunun içinde birkaç bina vardır. İç avlunun her iki yanında, yontulmuş kütüklerden yapılmış tek katlı iki bina yükselir; bunlar koğuşlardır. Burada yaşayan mahkûmlar ait oldukları bölüklere göre sınıflandırılmıştır. Avlunun iç kısmında ahşap bir bina daha vardır; bu da ikiye ayrılmış olan mutfaktır.

Arka bölmede aynı çatı altında kilerler, tahıl ambarı ve odunluk yer alır. Avlunun geniş orta kısmı boştur ve tören alanı olarak kullanılır. Burada sayım ve yoklama için sabah, öğle ve akşam mahkûmlar sıraya dizilir. Bu sayımlar, nöbetçilerin kuşkularına ve mahkûmları sayma becerisine bağlı olarak artabilir. Binalar ile tahta perde arasında uzanan geniş alanda bazı içine kapanık, kederli mahkûmlar, çalışma saatleri dışında gözlerden ırak, düşüncelere dalmış halde dolaşırlar. Gezintileri esnasında onlara rastladığımda, çoğu zaman damgalı üzgün yüzlerine bakarak ne düşündüklerini anlamaya çalışırdım.

Mahkûmlardan biri boş zamanlarında tahta perdenin kazıklarını sayardı. Yaklaşık bin beş yüz kazık vardı ve o her birini bilirdi. Her kazık onun için bir gün demektir. Her gün bir kazığı eksik sayardı, böylece kürek cezasının bitmesine kaç gün kaldığını görürdü. Altıgenin kenarlarından birini saymayı tamamladığında sevinirdi. Önünde seneler vardı, ama cezaevinde sabretmeyi öğrenmek için vakit boldur. Bir keresinde mahkûmlardan birinin özgürlüğüne kavuştuğunda arkadaşları ile vedalaşmasına şahit olmuştum. Yirmi yıldır içerideydi. Mahkûmlardan bazıları cezaevine girdiğinde onun ne kadar genç ve tasasız biri olduğunu, suçunu ya da cezasını nasıl da hiç aklına getirmediğini hatırlıyordu. Dışarıya, saçlarına ak düşmüş, kederli, yaşlı bir adam olarak çıkıyordu. Altı koğuştaki sessizce dolaşmıştı. Girdiği her koğuşta ikonaların karşısında dua etmiş, ardından beline kadar eğilerek arkadaşlarını selamlayıp vedalaşmıştı.

Bir gece de, mahkûmlardan birini kapıya çağırılmışlardı. Hapse düşmeden önce hali vakti yerinde bir Sibiryaya köylüsü olan bu adam, altı ay evvel eski karısının yeniden evlendiği haberini almıştı; üzüntü içindeydi. O gece kadın hapishaneye gelip görüş izni istemiş ve adama sadaka vermişti. Birkaç dakika ikisi de gözyaşları içinde konuşmuş, ardından bir daha görüşmemek üzere vedalaşmışlardı. Kışlaya döndüğünde halini hatırlıyorum... Evet, insan burada sabretmeyi öğreniyordu.

Karanlık basınca hepimizi koğuşa götürürlerdi. Gece boyunca orada kilitli kalırdık. Avludan koğuşa girmek bana zor geliyordu. Koğuşumuz alçak tavanlı, uzun, havasız bir odaydı; nefes almayı güçleştirecek kadar kötü kokardı. Donyağı mumlarla aydınlatılırdı. On sene boyunca burada nasıl yaşadığımı bugün anlamıyorum. Yatağım, bana ait olan tek yer, üç tahtadan ibaretti. Bizim koğuştta otuz adam vardı, hepsi de böyle tahta yataklarda yatardı. Kışın kapı erkenden kilitlenirdi ve herkes uykuya daldıktan evvel yaklaşık dört saat beklemem gerekirdi; gürültü, patırtı, kahkahalar, küfürler, zincir takırtıları, is, duman, tıraşlı kafalar, damgalı yüzler, partial giysiler arasında geçen dört saat... Evet, insanoğlunun dayanma gücü sahiden de büyük! İnsan her şeye alışabilen bir varlıktır, insana dair en iyi tanım budur kanımca! Cezaevinde yaklaşık iki yüz elli kişiydik. Yeni gelenler olsa da, kimilerinin cezası bitiyor, kimileri de ölüyordu; bundan dolayı sayı neredeyse pek değişmezdi. Hangi milletten insanlar yoktu ki! Sanırım Rusya'nın her bölgesinden sürgünler vardı. Yabancılarla da rastlanırdı, Kafkas dağlarından mahkûmlara da... Hepsisi aldıkları ceza oranına, dolayısıyla işledikleri suçun türüne göre sınıflandırılmıştı. Her suçun temsilcisi vardı burada. Cezaevinin büyük çoğunluğunu sivil mahkûmlar oluşturuyordu. Bunlar, bütün hakları ellerinden alınmış, toplumdaki tecrit edilmiş insanlardı. Yüzlerinde, bu tecride ebediyen şahitlik edecek birer damga taşıyorlardı. Sekiz ile on iki yıllık kürek cezasından sonra Sibiry'a'nın farklı bölgelerine sürgüne gönderilirdi. Asker kökenli suçlular da vardı. Bunların bütün hakları ellerinden alınmıyordu. Çoğu, kısa süreli cezalara çarptırılıyor, ardından Sibiry'a sınır taburlarında hizmet vermek için tekrar geldikleri yere, orduya geri gönderiliyorlardı. Bu askerler genellikle çok geçmeden ikinci bir suç işler ve hapisaneye geri dönerlerdi, ancak bu kez yirmi yıllığına. Bunlara 'gedikliler' denirdi. Gedikliler, ikinci kez hapisaneye döndüklerinde bile bütün hakları ellerinden alınmazdı.

Ayrıca azılı mahkûmlardan oluşan bir de ‘özel bölük’ vardı. Çoğunluğu asker kökenli olan bu bölük bir hayli kalabalıktı. Burada Rusya’nın her bölgesinden adamlar vardı. Cezalarının ne kadar süreceğini bilmiyor, kendilerini müebbetlik kabul ediyorlardı. Kanuna göre, cezaevi görevlerinin iki üç katını yapmak zorundaydılar. Sibirya’nın en ağır kürek mahkûmları için özel bir yer açılıncaya kadar burada tutuluyorlardı. Diğer cezalılara, “Siz bir süreliğine, biz ise ömür boyu pranga mahkûmuyuz.” derlerdi. Şimdilerde bu sınıfın kaldırıldığını duydum. Düşünebiliyor musunuz, bizim hukuk sistemimizde bu mümkün olmuş! Tek bir askerî ve sivil mahkûm bölüğü kurulmuş. Bu yeniliklerle birlikte cezaevi yetkilileri de değişmiş. Yani ben burada maziden, gelmiş geçmiş günlerden bahsediyorum...

Çok zaman geçti; bugün bütün bunlar bana bir rüya gibi, sanki hiç yaşanmamış gibi geliyor. Bir aralık akşamı cezaevine gelişimi hatırlıyorum. Karanlık basmıştı. Mahkûmlar angaryadan dönmüş, sayım için hazırlanıyorlardı. Bıyıklı bir astsubay, içinde bunca yılımı geçireceğim bu garip evin kapısını açmıştı. İçeride, eğer bizzat yaşamasaydım tasavvur bile edemeyeceğim hislerle çekiştim. Mesela, on yıllık mahkûmiyetim boyunca bir an için bile olsa yalnız kalamamak ne kadar korkunç, bilemezdim. Çalışırken başında nöbetçilerin beklemesi, koğuştaki iki yüz mahkûmla birlikte olmak ne kadar ıstırap verici, bunu asla bilemezdim!

Burada kaza sonucu adam öldürenler de vardı, mesleği katil olanlar da; haydutlar da vardı, onların elebaşları da; basit hırsızlar, gaspçılar da. Bir de cezaevine nasıl düştüklerinin anlaşılması güç olanlar vardı. Buradaki her mahkûmun, fazla alkol alınan bir geceden sonraki sabah mahmurluğu gibi bulanık ve ağır bir hikâyesi vardı. Genellikle hikâyelerini anlatmayı sevmezlerdi, belli ki geçmiş hakkında düşünmek hoşlarına gitmezdi. O denli neşeli katiller tanıdım ki, vicdanlarının hiç sızlamadığına bahse girebilirdiniz. Ancak kederli, suskun kimseler de vardı. Sözün kısası mahkûmlar, cezaevinden önceki hayatlarını pek

anlatmazlardı. Zaten burada meraklı olmak da âdetten değildi, hoş karşılanmazdı. Nadiren birisi anlatınca diğeri onu bir karış suratla dinlerdi. Burada hiç kimse kimseyi şaşırtamazdı. Sık sık tuhaf bir tatmin duygusuyla, “Biz cahil değiliz.” derlerdi. Hatırlıyorum, bir gün sarhoş bir cani, beş yaşındaki bir oğlan çocuğunu nasıl öldürdüğünü anlatmıştı. Yumurcağı oyuncakla kandırmış, sonra da kuytu bir odunluğa götürüp bıçaklamıştı. Bütün koğuş tek ağız olup düne kadar şakalarına güldükleri adamı bağırarak susturmuştu. Bağırmasının sebebi nefret değildi; bunlardan bahsetmek doğru bulunmazdı. Şunu da söylemekte yarar var, bu adamlar gerçekten de cahil değildiler, yarısından fazlası okuma yazma biliyordu. Rusya’da başka hangi yerde iki yüz elli kişiden yarısı okuma yazma bilir? Sonraları, birilerinin, okuma yazmanın halktan insanlara zarar verdiği sonucuna vardığını işittim. Bence yanılıyorlar; okuma yazmanın, halktan insanların güven duygusunu geliştirdiği bir gerçek, ancak ahlaki olarak bozulmaya sebep olan nedenler farklıdır.

Mahkûmlar birbirinden giysileriyle ayrılırdı; kimisinin ceketlerinin yarısı koyu kahverengi, yarısı griydi; pantolonlarının paçaları da aynı şekilde bir bacağı gri, diğeri kahverengiydi. Bir gün, angarya saatlerinde arpa çöreği satan bir kız, mahkûmlara yaklaşmış, uzun uzun baktıktan sonra kahkahalarla gülmüş ve “Ay, ne berbat!” diye bağırmişti, “Bunu giydirmeye ne gri, ne de siyah kumaş yetmiş.”

Kimi mahkûmlar kolları koyu kahverengi olan gri ceket giyerdi. Saç tıraşları da farklıydı; kiminin başının yarısı eninden, kimininse boyundan tıraş edilmişti.

Bu tuhaf ailenin üyelerinin hepsinde ortak bir özellik göze çarpıyordu; en güçlü, en özgün kişilikli mahkûmlar bile hapishanenin genel havasına uyum sağlamaya gayret gösteriyordu. Genellemek gerekirse, daima neşeli olmaları nedeniyle diğerlerinin hor gördüğü birkaç kişi dışında, bütün mahkûmlar somurtkan, kıskanç, aşırı derecede kibirli, kendini beğenmiş, kavgacı ve çalım atmaya

seven adamlardı. Hiçbir şeye şaşırılmamak en büyük erdem sayılırdı. Mahkûmlar, dışarıdan nasıl göründüklerine çok önem veriyorlardı. Ancak sık sık, kabadayılardan bir anda nasıl ödleğe dönüştüğüne şahit olurdu. Aralarında gerçekten güçlü birkaç kişi vardı; bunlar, sade ve dürüst adamlardı. Ama bu güçlü kişiler bile hastalık derecesinde kendini beğenmişti. Sözün kısası, kibir ve gösteriş çok önemli özelliklerdi. Mahkûmların çoğu ahlaksızdı. Karalama ve dedikodunun ardı arkası kesilmezdi. Burası tam bir cehennemdi. Ancak herkes hapisanenin iç düzen ve âdetlerine uyar, kuralları kabul ederdi; herkes boyun eğmişti. İçlerinde, diğerlerinin arasından sivrilene, zor boyun eğene kişiler de vardı, ama onlar da sonunda boyun eğmişti.

Cezaevine, sanki hüküm giydikleri suç, yüksek bir ateş anında, onları kıskırtan kibirleri yüzünden işlemiş, sınırı aşmış adamlar da gelirdi. Aralarında hapisaneye düşmeden evvel bir köyün ya da kasabanın korkulu rüyası haline gelenler de vardı, ama hepsine hadleri bildirilirdi. Yeni mahkûm etrafına baktığında burada kimseye kabadayılık yapamayacağını kavrar ve genel havaya uyardı. Bu genel havanın temelinde hapisanedeki her mahkûmun sahip olduğu şeref duygusu vardı. Sanki pranga mahkûmu sıfatı bir rütbe, üstelik de onurlu bir rütbe sayılırdı. Utanma ya da pişmanlıktan eser yoktu! Bunun yerine göstermelik bir kadere boyun eğiş göze çarpardı. “Biz mahvolmuş adamlarız.” derlerdi. “Ananı, babanı dinlemedin, şimdi kalk borusunu dinle.” Bu lafları sık sık tekrarlıyor, ama asla ciddiye almıyorlardı. Hepsi de yalnızca kuru sözlerdi. Tek bir kişinin bile kendisinin suçlu olduğuna inandığını sanmam.

Sürgün olmayan biri, bir mahkûmu suçundan dolayı azarlamaya kalktığında, duyacağı küfrün haddi hesabı yoktu. Bu adamlar usta birer küfürbazdı! İncelikli bir şekilde, sövmek bir sanatmış gibi küfrederlerdi. İlmini görmüşlerdi sanki. Karşılarındakini küfürlerin sözleriyle değil, bunların belirttikleri fikirlerle aşağılıyorlardı. Böyle küfürler daha zehirli olurdu. Ardı kesilmeyen

kavgalar bu küfür ilmini daha da geliştiriyordu. Sopa zoruyla çalıştırılan tembel ve yozlaşmış adamlardı bunlar. Hepsi kendi iradeleri dışında burada toplanmış, birbirlerine yabancı kişilerdi. Kendileri hakkında, “şeytan bizi bir araya toplayana kadar üç çift çarık eskitmiştir.” derlerdi. Umutsuz hayatları iftiralar, entrikalar, kocakarı nasihatleri, kıskanılıklar, kavga, art niyet ve hınla doluydu.

Aralarında güçlü kişiler de vardı; emir vermeye alışmış, korkusuz adamlardı bunlar. Bu adamlar herkeste saygı uyandırırđı. Ařırđı derecede kibirli olmakla birlikte, diğerlerini taciz etmez, boş ağız dalaşlarına girmekten kaçınır, ağırbaşlı davranırlardı. Bu adamlar yönetimin kurallarına uyarlardı; itaatkâr olmaları gerektiği bilincinden değil, iki tarafın da faydasını gördüğü bir anlaşmadan dolayı. Gerçi amirler de onlara karşı ihtiyatlı davranırđı. Bir defasında bu güçlü mahkûmlardan birine kırbaç cezası verildiğini hatırlıyorum. Merhametsizliği yetkililer tarafından iyi bilinen, korkusuz ve kararlı bir adamdı. Bir yaz günüydü, çalışma sona ermişti. Cezaevi amirlerinden bir subay, infazı bizzat izlemek üzere bizim avlu kapısının hemen sağında bulunan nezaret-haneye gelmişti. Bu binbaşı, mahkûmların korkulu rüyasıydı. Mahkûmların dediğine göre son derece sert ve saldırganđı. En çok panter gibi bakışlarından korkarlardı; bu bakışlar hiçbir şey kaçırmazdı. Mahkûmlar adama “Sekizgöz” derdi. Gaddarlığı, zaten hınç dolu bu adamların öfkесinin daha da artmasına yol açıyordu. Amiri, vahşetini gemleyen, iyi niyetli, mantıklı bir hapishane komutanı olmasaydı, bu binbaşının birçok belaya yol aacağına şüphe yoktu. Sonunun kötü bitmemesine hâlâ şaşırıyorum. Gerçi mahkemeye çıkmak zorunda kalmış, ama yine de saç salim emekli olmuştu.

İsmi okununca mahkûmun benzi attı. Cezaya arpıtırıldığında kamının altına hep sessiz bir kararlılıkla yatıp sessizce cezasını eker ve biter bitmez de, soğukkanlı bir şekilde, hiçbir şey olmamış gibi kalkardı. Ama bu kez kendini haklı görüyordu.

Kunduracı bıçağını ceketinin koluna saklamayı başarmıştı. Hapishanede kesici alet bulundurmamak yasaktı. Sık sık beklenmedik zamanlarda arama yapılırdı, yine de saklamak istediği bir şey olduğunda kararlı bir hırsız engellemenin zordu. Hapishanede bıçak ve kesici aletler bulundurmamak şart sayılırdı. El konulduğunda bunların yerine muhakkak yenileri gelirdi. Bütün mahkûmlar tahta perdeye hücum edip çatlaklardan bakmaya başladı; yürekleri deli gibi atıyordu. Herkes bu sefer Petrov'un kırbaçlanmaya karşı çıkacağını, binbaşının sonunun geldiğini düşünüyordu. Ancak, cezaya başlanmadan binbaşı ayrıldı ve infazı bir başka subaya devretti. Mahkûmlar, "Tanrı binbaşının canını bağışladı" diyorlardı. Petrov cezasını her zamanki gibi gıkı çıkmadan çekti. Binbaşının gitmesiyle öfkesi de uçup gitmişti. Bir mahkûm belirli bir noktaya kadar itaatkâr olabilir, ancak aşılması gereken bir sınır vardır. İlginçtir, senelerce sabreden, boyun eğen, en vahşi cezalara bile dayanan adam, ortada neredeyse hiçbir sebep yokken patlayıverir. Bir tür deliliktir bu.

Bu adamlar arasında bulunduğum seneler boyu, işledikleri suçlardan dolayı duydukları en ufak bir vicdan sızlamasına, bir pişmanlık belirtisine rastlamadığımdan bahsetmiştim. Çoğu kendilerini haklı buluyordu. Kanımca bunda kendini beğenmişliğin ve kötü misallerin önemli bir payı vardır. Ayrıca, kim bu kayıp ruhların derinliklerine inip gizlediklerini okuyabildiğini söyleyebilir ki? Suç, kalıp yargılarla kavranamaz; felsefesi, tahmin edildiğinden karmaşıktır. Cezaevleri ve angarya, suçluyu ıslah etmez, yalnızca cezalandırır ve toplumun huzurunu bozmasını engeller. Hapis yatmak ve kürek cezası, olsa olsa suçlunun nefretini, yasaklanan zevklere duyduğu açlığı ve küstahlığını arttırır. Diğer yandan o ünlü hücre cezasıyla¹, kesinlikle yalnızca göstermelik bir amaca ulaşabileceğine inanıyorum. Bu cezalar, kişinin ruhunu hırpalayarak zayıflatır; bir mummyya dönmüş, yarı delirmiş bu insan,

1 İngiltere'den örnek alınarak Çar Nikolay tarafından önerilen, tek kişilik hücre cezası. (Ç.N.)

ıslah edilmiş ve pişman bir misal olarak gösterilir. Topluma isyan eden suçlu, haliyle ondan nefret eder ve kendini haklı, toplumu ise haksız görür. Ayrıca toplum tarafından cezalandırıldığından dolayı onunla hesabını kapattığına inanır. Olaya böyle bakıldığında suçlu haklı bulunabilir mi? Fakat hangi açıdan bakarsak bakalım, insanlık var olduğu sürece, her zaman ve her yerde suç olarak kabul edilecek eylemler de olacaktır.

Hapishanede en korkunç, en vahşi cinayetlerle ilgili hikâyelerin çocuksu kahkahalarla anlatıldığını gördüm. Özellikle babasını öldüren bir adam hafızamdan hiç silinmiyor. Devlet hizmetinde çalışan, altmış yaşlarındaki babasının hayırsız evladımış. Varını yığını çarçur etmiş, gırtlığına kadar borca batmış. Babası, onu dizginlemeye çalışmış; ancak oğlu, bir evi ve çiftliği olan babasının çok parası olduğunu sanarak, onu mirası için öldürmüş. Cinayet ancak bir ay sonra aydınlanmış. Oğul, babasının kaybolduğunu polise gidip kendisi bildirmiş. Bir ay boyunca sefih bir hayat sürmüştü. Ancak bir gün kendisi evde yokken polis, cesedi çiftlik arazisinin kıyısındaki tahtalarla yontulu bir lağım çukurunda bulmuş. Giyinikmiş, kesilmiş kır saçlı başı, gövdenin hemen yanındaymış. Katil, babasının başının altına bir de yastık koymuş. Oğul cinayeti itiraf etmemiş, ancak asalet sıfatı ve resmî görevi elinden alınmış, yirmi yıl kürek cezasına mahkûm edilmiş. Son derece neşeli bir insandı. Aptal biri olmamasına rağmen dünyanın en kaygısız, en deli dolu adamıydı. Acımasız biri olduğuna dair en ufak bir ipucu göremedim. Hapishanedekiler onu, işlediği suçtan değil de, nerede nasıl davranacağını bilmemesinden dolayı küçümsüyorlardı. Bazen babasından söz ediyordu. Bir defasında, ailesinin sağlıklı bir yapıya sahip olduğunu anlatırken sözlerini, “Babam mesela, ölene kadar hiç sağlık sorunu yaşamamıştı.” diyerek sürdürmüştü. Böylesine vahşi bir duygusuzluğu anlamak imkânsızdı tabii. Suçu basit bir cinayet değildi; bilimin henüz açıklık getiremediği bünyesel bir bozukluk, fiziksel ve ruhsal bir anormallik söz konusuydu. Onun bu suçu işlediğine inanmıyordum. Ama kendisini tanıyan hemşehrileri,

bana hikâyeyi bütün ayrıntılarıyla anlatmışlardı. Mahkûmlar bir defasında onun uykusunda, “Tut onu, tut! Kes kafasını, kafasını kes!” diye sayıkladığını duymuşlardı.

Mahkûmların hemen hepsi geceleri uykularında konuşurdu. Bu sayıklamalar esnasında en çok küfür, yeraltı argosu, bıçak, balta sözleri duyulurdu. “Ezilmiş insanlarız biz. Döve döve içimizi çıkardılar. Geceleri haykırmamız bundan.” derlerdi.

Kalede mahkûmlara verilen işler meşgale değil, zorunluluktuktu. Mahkûm, işini bitirince ya da belli bir çalışma saatini tamamlayınca hapishaneye geri dönerdi. İnsan, hapishanede bütün zihnini meşgul edeceği, dikkatini vereceği, kendisine ait, özel bir uğraşı olmadan yaşayamazdı. Bir sürü gibi zorla bir araya toplanmış, toplumdun ve normal yaşam şartlarından koparılmış bu adamlar başka hangi şekilde hayatlarını sürdürebilirdi ki? İnsan çalışmadan, kanuna uygun mal mülk edinmeden yaşayamaz, yozlaşır, hayvana döner; aylaklık, mahkûmların kötü eğilimlerini geliştirebilirdi. İşte bu sebeple, doğal bir ihtiyaç ve kendini koruma içgüdüsünün bir sonucu olarak hapishanedeki herkesin kendine ait bir zanaatı vardı. Uzun yaz günleri angarya ile geçerci, geceler ise insanın uykusunu alamayacağı kadar kısaydı. Ancak kış aylarında mahkûmlar hava kararır kararmaz kilitlenirdi. Uzun ve sıkıcı kış akşamlarında neyle zaman dolduracaklardı? Yasak olmasına rağmen, her koğuş kocaman bir atölyeye dönüştürülmüştü. Alet edevat bulundurmak yasaktı, ama aletsiz iş yapmak imkânsızdı; bu yüzden adamlar gizlice çalışıyordu ve amirler de görmezlikten geliyordu. Hapishaneye hiçbir zanaat bilmeden giren mahkûmların çoğu, diğerlerinden öğreniyor ve dışarıya birer meslek sahibi olarak çıkıyorlardı. Aralarında kunduracı da vardı, terzi de; marangoz da vardı, çilingir de; oymacı da vardı, yaldızcı da. Mesela, Isay Bumstein isminde Yahudi bir sarraf, cezaevinde tefecilik yapardı.

Herkes çalışıp para kazanıyordu. Siparişler kasabadan alınırdı. Para bir anlamda özgürlük demektir, bundan dolayı her türlü özgürlüğü elinden alınmış insanlar için on kat daha kıymetlidir.

Harcama imkânı olmasa da ceplerindeki para onlara teselli verirdi. Hapishanede içki bile içilebiliyordu. Sıkı bir şekilde yasak olan tütünü de herkes içiyordu. Para ve tütün, mahkûmları iskorbütten² ve başka hastalıklardan, çalışmak ve para kazanmak ise suç işlemekten koruyordu. Bu işler olmasa, mahkûmlar kavanoza kapatılan örümcekler gibi birbirlerini yedi. Yine de para ve iş sahibi olmak yasaktı. Geceleri sık sık arama yapılır ve yasak olan her şeye el konurdu. Paralar çok iyi saklanmasına rağmen bazen arama yapanın eline geçerdi. Bundan dolayı kimse para biriktirmez, parası olan onu derhal içkiye yatırırdı. İçeride votka bulunması da bu yüzdendi. Her aramadan sonra, kurallara karşı gelenler, paralarına ve malzemelerine el konmasının yanı sıra, kırbaçlanır ya da dayak yedi. Bütün bunlara rağmen her aramadan sonra eksilen ne varsa yerine yenisi konur, yeni alet edevat temin edilir ve her şey eskisi gibi devam ederdi. Cezaevi amirleri bu durumun farkındaydı; mahkûmlar ise, hayatları, her an patlayacak bir yanardağa yakın yaşayan insanlarınkine benzese de aldıkları cezalardan şikâyet etmezlerdi.

Ellerinde zanaatı olmayanlar, para kazanmak için başka yollara başvururdu. Tarzları bir hayli ilginçti. Mesela kimileri, ikinci el eşya alıp satardı. Bu eşyalardan bazıları hapishane duvarları dışında alışveriş şöyle dursun, eşya olarak bile kabul edilemeyecek şeylerdi. Fakat kürek mahkûmiyetinde son derece yoksul bir hayat yaşandığından, mahkûmlar ticari açıdan çok becerikli hale gelmişlerdi. Küçük bir kumaş parçası bile alınıp satılır, daha sonra da herhangi bir amaçla kullanılırdı. Yoksulluktan dolayı para, hapishanenin içinde çok daha farklı bir değere sahipti. Uzun ve zahmetli bir çalışmanın karşılığında birkaç kuruş alırdınız. Kimileri tefecilikten iyi para kazanırdı. Parası tükenen mahkûmlar, son eşyalarını tefeciye verir, korkunç faizler karşılığında birkaç bakır para alırdı. Parayı geri ödemekte geciktirince rehin bıraktığı eşyalar hemen satılırdı, acımak yoktu. Tefecilik öylesine

2 C vitamini eksikliğinden kaynaklanan bir hastalık. (Ç.N.)

alıp başını yürümüşü ki, cezaevi kıyafeti, postal, ayakkabı gibi hapishane demirbaşları bile rehin bırakılırdı. Ancak demirbaş rehinlerinde zaman zaman farklı davranışlar söz konusu olabilirdi; eşyasını rehin bırakıp parasını alan mahkûm, dosdoğru o sırada hapishanede sorumlu bulunan başçavuşa gidip kamu malının rehin alındığını bildirirdi. Bu, beklenmedik bir olay değildi aslında. Mesele üst düzey idarecilerin kulağına gitmeden mallar tefeciden geri alınır. Bu konuda hiçbir tartışma yaşanmaz, tefeci sessizce malı geri verirdi. Belki de içten içe eşyasını rehin bırakan kişinin yerinde olsaydı aynı şeyi yapacağını kabul ederdi. Olay bittikten sonra sinirlerini yatıştırmak için ve âdet yerine gelsin diye birkaç küfür savurur, ancak kin beslemezdi.

Hapishanede mahkûmlar sık sık birbirlerinin eşyalarını çalarlardı. Herkesin, demirbaşını muhafaza etmek üzere kullandığı kilitli sandığı vardı. Ancak sandıklar hırsızlığı engelleyemiyordu. Aramızda ne usta hırsızlar bulunduğunu artık siz düşünün. Bana içten bir yakınlık duyan bir mahkûm İncil'imi çalmıştı. Aynı gün bunu itiraf etti. Yaptığına pişman olduğundan değil, kitabı saatlerce arayıp harap olduğumu görünce duyduğu üzüntüden dolayı.

Hapishanede içki satarak kısa yoldan köşeyi dönenler de olurdu. Bu ilginç konuya ileride daha çok yer vereceğim. Kaçakçılık suçundan hüküm giymiş birçok mahkûm vardı; bütün tedbirlere rağmen içeri içki sokulmasına şaşmamak lazım. Yeri gelmişken söylemeden edemeyeceğim; kaçakçılık, ilginç bir suçtur. Bir kaçakçı için kazanacağı paranın ikinci planda olduğuna inanabilir misiniz? Gerçekten de durum budur. Kaçakçı tutkuyla çalışır. Bir nevi şairdir kaçakçı. İlhamla hareket eder. Riske girer, korkunç tehlikeleri göze alır, kurnaz ve yaratıcı olmak, güçlüklerden sıyrılmak zorundadır. Kumar tutkusu kadar güçlü bir tutkudur kaçakçılık. Devasa cüsseli, ancak insana, nasıl olup da içeri düştüğünü düşündürecek kadar uysal, sessiz bir mahkûm tanımıştım. Onca yıl boyunca kimseyle kavga etmemişti; art niyetsiz, geçinilmesi kolay biriydi. Batı sınır bölgesindendi,

kaçakçılık suçundan tutuklanmıştı. İçeride de dayanamamıştı tabii, gizlice içki kaçakçılığına başladı. Bu nedenle sayısız kez kırbaçlanmıştı. Nasıl da korkardı kırbaçtan!.. Üstüne üstlük yasa dışı içki ticaretinden pek bir şey kazanmıyordu. Bu işten yalnızca girişimcinin kendisi kâr ederdi. Garibim sanatına âşıktı. Kadın gibi sulu gözlüydü, yediği her kırbaçtan sonra, bir daha asla kaçakçılık yapmayacağına dair ant içerdi. Bazen bütün bir ay boyunca kendisine hâkim olur, ancak sonunda dayanamazdı. İşte, bu gibi adamlar sayesinde hapiste içki sıkıntısı çekilmezdi. Bunların dışında mahkûmları zengin etmeyen, ama devamlı olan ve zararsız bir para kazanma yolu daha vardı; sadaka almak. Sadakanın arkası kesilmezdi. Toplumumuzun üst sınıfı, tüccarların, esnafın ve bütün halkımızın ‘talihsizler’ ile ne denli ilgilendiğinden habersizdir. Genellikle arpa çöreği ya da francala gelir, nadiren para da verilirdi. Sadaka olmasaydı, özellikle mahkemeye çıkmayı bekleyen ve bu sebeple, cezaları kesinleşmiş olanlardan çok daha az tayını olan sanıkların hayatları zor olurdu. Sadaka, mahkûmlar arasında eşit olarak paylaştırılırdı. Adam başına bir parça arpa çöreği düşmezse, bazen altı parçaya bile bölünmek suretiyle herkese birer parça çıkarılırdı. Sadaka olarak ilk kez para alışıma hatırlıyorum. Cezaevine geldiğim ilk günlerdi. Nöbetçiyle birlikte sabahki çalışmadan dönüyordum. Bir ana kız yanıma yaklaştı. On yaşlarındaki kız çocuğu aynı bir meleğe benziyordu. Onları bir kez görmüştüm. Anne, bir askerın dul karısıydı. Kocasını tutuklanmış ve benim de hastayken kaldığım hastanenin mahkûmlar koğuşunda ölmüştü. Karısı ve kızı ona veda etmeye gelmişler, acı acı ağlamışlardı. Beni görünce kızın yüzü kıpkırmızı kesildi, annesine bir şeyler fısıldadı. Annesi durdu ve çıkınından çeyrek kapık çıkarıp kızına verdi. Kızcağız da koşu koşu yanıma geldi. Parayı elime tutuşturarak “Al ‘talihsiz’ adam, Tanrı seni korusun!” dedi. Parayı aldım ve kız memnun bir halde annesinin yanına döndü. O çeyrek kapığı uzun süre sakladım.

II. İLK İZLENİMLER (1)

Hapishanedeki ilk aylarımın izlenimleri zihnimde hâlâ capcanlı, ancak sonraki aylarım ve yıllarım daha silik sanki. Hatta bazıları birbirine karışıyor ve geride yalnızca yoğun ve boğucu tek bir duygu kalıyor.

Ama kürek cezamanın ilk günlerini sanki dün gibi hatırlıyorum. Böyle olması da doğaldır sanıyorum.

Bu hayata adım attığım ilk andan itibaren en çok, ortada olmayanüstü, beklenmedik hiçbir şeyin olmamasına şaşırıyordum. Sibirya yolunda, beni neyin beklediğini tahmin etmeye çalışırken, sanki olabilecek her şeyi gözümde canlandırmıştım. Ancak çok sonraları, hapiste uzunca zaman geçirdikten sonra buradaki var oluşun istisnai doğasını tam olarak kavrayabildim ve bu durum beni hayrete düşürdü. Uzun sürgün dönemim boyunca bu şaşkınlığı üzerimden atamadım.

Hapishaneye girdiğimde edindiğim ilk izlenim berbattı. Yine de buradaki hayatın yolculuk boyunca süren tahminlerime nazaran daha kolay olacağını düşündüm nedense. Mahkûmlar prangalı olmalarına rağmen, hapishanenin her tarafında dolaşüyor, küfürler edip şarkılar söylüyor, kendi işleriyle uğraşıp, pipo içiyorlardı, hatta bazıları içki içip geceleri kumar bile oynuyordu. Çalışmak da kürek mahkûmiyetinden beklendiği kadar zor değildi. Ancak çok sonraları kürek cezasının güçlüğünü, ağır olmasından değil, baskıyla, sopa tehdidi ile yaptırılmasından kaynaklandığını anladım. Hür bir köylü muhtemelen kıyas kabul etmeyecek kadar daha ağır işler yapıyordu, özellikle yaz geceleri çok çalışıyordu; ama bunu kendi hesabına yaptığından, çalışmasının mantıklı bir

amacı olduğundan, zorla çalıştırılan ve yaptığı işten kendisine bir fayda sağlamayan mahkûma göre daha kolay çalışıyordu. Sonunda şöyle düşünmeye başladım: Birini ezmek, en gözükkara katili bile titretecek kadar berbat bir ceza vermek, böylece iyice sindirmek istiyorsanız, ona tamamen yararsız ve manasız bir iş vermeniz yeterli.

Bugün mahkûmların yaptığı iş sıkıcı olabilir, ama mantıklıdır: Mahkûmlar tuğla keser, toprak kazar, sıva yapar, inşaatta çalışır; bütün bu işlerin bir amacı vardır, anlamlı işlerdir bunlar. Zaman zaman mahkûm işine kendisini kaptırarak daha düzgün, daha hızlı çalışabilir. Şayet bir mahkûma mesela bir tekmeden diğerine su döktürürseniz, sonra da aynı suyu geri doldurtursanız veya kumu un ufak etmesini isterseniz, ya da toprak taşıtıp sonra o toprağı tekrar geri aldırırsanız, böylesi bir aşağılanmadan, utançtan ve ıstıraptan kurtulmak için muhtemelen birkaç gün içinde ölmek için binlerce suç işleyecektir. Bu tür bir ceza, ancak işkence etmek, intikam almaktır ve hiçbir makul amaç gütmediğinden anlamsızdır da. İşte zorunlu çalışma da bu tür bir işkence ve aşağılama olduğundan, mahkûmların yaptığı iş, sırf zorla yaptırıldığından dolayı özgür hayatta yapılan herhangi bir işten daha güç ve acı vericidir.

Cezaevine girdiğimde kıştı, aralık ayının ortaları. Katbekat daha zor olan yaz işleri hakkında hiçbir fikrim yoktu. Kalemizde kışın genellikle az iş olurdu. Mahkûmlar İrtiş Nehri'ne gidip devlete ait eski, ahşap mavnaları parçalar, atölyelerde çalışır, kar fırtınalarından sonra hükümet binalarının önünde biriken karları temizler, kireç taşı pişirirlerdi. Kış günleri kısaydı, işler erkenden biter ve mahkûmlar hapishaneye dönerdi. Orada, kendi meşgalesi olanlar dışında zaman geçirilebilecek bir iş yoktu. Mahkûmların yalnızca üçte birinin kendi işi vardı, diğerleri ise sıkıntıdan aylak aylak koşuşları gezerek, küfürler savurarak, entrikalarla uğraşıp iftiralara atarak, ellerine biraz para geçerse içki içerek, geceleri üzerindeki son gömleğe kadar kumarda kaybederek zaman öldürürlerdi.

Zamanla, özgürlüklerinin ellerinden alınmasından ve mecburi çalışma dışında, mahkûmların hayatlarını işkenceye çeviren, başka bir şeyin daha olduğunu anlamaya başladım: Zorunlu ortak yaşam. Ortak yaşam her yer için geçerlidir şüphesiz, fakat hapishaneye herkesin birlikte yaşamak istemeyeceği adamlar da gelir. Neredeyse bütün mahkûmların böyle hissettiğine eminim.

Hapishane yemekleri güzel ve doyurucuydu, buna çok şaşırmış-tım. Mahkûmlar, Avrupa Rusyası'ndaki hiçbir cezaevinde böyle yemek verilmediğini söylüyorlardı. Oralarda bulunmadım ve bu konuda fikrim yok. Dahası, bazı mahkûmlar kendi ceplerinden yemek yiyebiliyordu. Sığır etinin kilosu kışın iki, yazın ise üç kapikti. Ancak, sadece belli bir gelire sahip olan mahkûmlar yemek satın alabiliyordu. Diğerleri cezaevinin verdiği yemekle yetinirdi. Yemek doyurucu derken kastettikleri ekmektir. Ekmek tartıyla değil, toplu olarak verilirdi ve herkese yetiyordu. Tartılarak verilseydi adamların üçte biri aç kalırdı; bu ihtimal mahkûmları dehşete düşürürdü. Yediğimiz ekmeğin lezzeti bütün kasabaya yayılmıştı. Lahana çorbası pek övülecek bir şey değildi. Kazanda kaynatılıp kaba unla terbiye edilirdi. Hafta içi terbiye yoktu, bol sulu olurdu. İçindeki hamam böceği miktarı beni dehşete düşürürdü, fakat diğerleri buna pek aldırılmazdı.

İlk üç gün çalışmaya gitmemiştim. Her yeni gelen mahkûm, yolculuktan sonra dinlenebilmesi için ilk üç gün çalışmadan muaf tutulurdu. Ancak ikinci gün yeni prangalarımı taktırmak üzere hapishaneden dışarı çıktım. Benimkiler nizami prangalardan değil, zincirli olanlardandı. Mahkûmlar bunlara 'çingiraklı' derdi. Nizami pranga, çalışırken de giyilebilecek şekilde tasarlanmıştı: Zincir yerine birbirlerine üç halka ile bağlı, her biri parmak kalınlığında dört demir çubuk olur, pantolonun altından takılırdı. Ortadaki halkaya takılan kayışın diğer ucu ise gömleğin altındaki kemere bağlanırdı.

Koğuştaki ilk sabahım hâlâ hatırımda. Şafak vakti, hapishane kapısının yanındaki nöbetçi karakolunun önünde kalk borusu

çaldı. On dakika sonra nöbetçi subay, koğuş kapılarını açmaya başladı. Mahkûmlar yavaş yavaş uyanıyordu. Altısı bir arada satılan donyağı mumlarının loş ışığında, tahta ranzalarında soğuktan titiyorlardı. Hâlâ uyku sersemyidiler; esniyorlar, geriniyorlar, damgalı alınlarını buruşturuyorlardı. Kimisi haç çıkarıyordu, kimileriye ağız dalaşına başlamıştı. Koğuş korkunç derecede havasızdı. Kapı açıldığında içeriye temiz kış havası hücum etti ve koğuş buğulandı. Mahkûmlar su kovalarının etrafına akın etmişti; maşrapayı doldurup ağızlarını çalkalıyor, sonra aynı suyla ellerini ve yüzlerini yıkıyorlardı. Hapishane yönetmeliğine göre her koğuştaki mahkûmlar hizmet işiyle yükümlü bir kişi seçerdi. Bu kişiye meydancı denirdi. Meydancı angaryaya gitmezdi; odayı temiz tutmak, yerleri ve tahta yatakları yıkayıp fırçalamak, gece ihtiyacı için kullanılan kovaları taşımak ve biri gündüz yıkanmak için, diğeri de gece içmek için iki kova temiz su temin etmekle görevliydi. Yalnızca bir tane maşrapa vardı ve bu yüzden mahkûmlar aralarında kavga etmeye başlamıştı bile.

Uzun boylu, asık suratlı, zayıf, esmer, tıraşlı kafasında tuhaf kabarıklar olan bir mahkûm, “Nereye be damgalı kafa!” diye bağırdı. Yanındaki tıknaz, kırmızı güleç yüzlü bir adamı dirseğiyle itti, “Dur bakalım!”

“Ne bağıryorsun? Burada kazık gibi dikilmişsin. Kök salacağına yıkanıp yürü. Bu herifte üç kuruşluk akıl yok birader.”

Bu sözler yerini bulmuştu: Mahkûmların çoğu kahkahalar attı. Şişkonun istediği de buydu. Koğuşun soytarıydı galiba. Asık suratlı adam ona hakaret dolu gözlerle baktı.

Kendi kendine konuşur gibi, “Şişko sen de!” diye söylendi, “Şuna bakın hele, hapishane ekmeğiyle nasıl da semirmiş. Noel yemeği için on iki küçük domuz yavrusu doğuracak.”

Şişman adam sinirlendi, “Sen ne biçim bir kuşsun?” diye bağırdı. Yüzü kıpkırmızı kesilmişti.

“Böyle işte.”

“Nasıl bir kuş?”

“Böyle bir kuş işte.”

“Nasıl yani böyle?”

“Böyle işte.”

“Ama nasıl?”

Gözlerini birbirlerine diktiler. Şişman adam yumruklarını sıktı ve ötekinin cevabını beklemeye başladı. Belli ki kavgaya olacaktı. Bütün bunlar benim için yeniydi, merakla izliyordum. Sonraları bu tür sahnelerin hiçbir zaman gerçek bir kavgaya dönüşmediğini anladım. Bir tür gösteriydi bunlar. Hapishanedeki mahkûmların birbirlerine böyle davranmaları âdetten sayılırdı.

Uzun boylu mahkûmun heybetli bir duruşu vardı. Herkes ona, ne cevap vereceğini merakla bekleyerek bakıyordu. Mahcup olmamalıydı. Hasmını hakaret dolu bakışlarla kesiyor, onu aşağıarcasına omzunun üzerinden bakıp adamı sanki bir böcekmiş gibi süzüyordu. Nihayet ağır ve tane tane, “Kagan!..”³ dedi.

Kahkahalar yükseldi. Şişman olan öfkeleni, “Alçak herifin te-kisin sen!” diye gürlledi.

Ancak, işin ciddiyete bindiğini anlayan diğer mahkûmlar araya girdi. Odadaki herkes hep bir ağızdan, “Bu patırtı da ne!” diye söylenmeye başladı.

Köşeden biri, “Çenenizi yarıştıracığınıza bileğinizi yarıştırsanıza!” diye haykırdı.

“Birbirinize de pek yakıştınız hani! Biri, bir parça ekmek çalmaktan içeride, öteki de kaçağın teki.” dedi bir diğeri.

Koğuşun düzeninden sorumlu malûl gazi köşedeki ranzasından kalkarak, “Tamam, kesin artık!” diye seslendi.

“Su getirin gençler! Nevalid Petroviç uyandı! Sevgili kardeşimize su getirin!”

3 Böyle bir kuş türü yoktur, mahkûm efelenmek için uyduruyor. (Ç.N.)